

İDMAN MƏTNLƏRİNDƏ KAUZATİVLİK

A.Q. Abdullayeva

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası
arzu.abdullayeva@sport.edu.az

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 01 oktyabr 2021

Dərc olunub: 27 oktyabr 2021

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. İngilis dilində kauzativlər tamamlıq feili sifət və məsdər tərkiblərində işlənib. Azərbaycan dilində feilin icbar növünə bənzəyir. Belə konstruksiyalarda iş görən nəməlumdur, hərəkət başqası tərəfindən icra olunur. Kauzativlik bildirən cümlələrdə mübtədə hərəkətin icraçısı kimi deyil, onun təşəbbüskarı kimi özünü göstərir. Onlar təhrik nəticəsində baş verən səbəbi də bildirir.

Kauzativ feillər eyni vaxt ərzində iki fərqli sintaktik funksiya icra edirlər, bir tərəfdən onlar obyektə subyekt arasında əlaqə yaradır, digər tərəfdənsə, təsir etdiyi predmetin keyfiyyətini, formasını dəyişirlər. Məqalədə idman sahəsinə dair leksikadan istifadə edilərək kauzativlik tədqiq olunur.

Açar sözlər: *kauzativlik, feili sifət, mürəkkəb tamamlıq, feili tərkib, məsdər tərkibi.*

İngilis dilində feilin təsriflənən və şəxsə, kəmiyyətə görə dəyişməyən, təsriflənməyən formaları mövcuddur. Feilin təsriflənməyən formalarına demək olar ki, bütün dillərdə rast gəlmək mümkündür, lakin onlar arasında müəyyən allamorf və izomorf xüsusiyyətlər mövcuddur. İngilis dilində feilin şəxssiz formaları - məsdər (Infinitive), feili sifət (Participle I, II) və gerunddur və bu formalar, onların yaratdığı feili tərkiblər və funksional xüsusiyyətləri, tərcümə yolları xüsusi maraq doğurur.

Feili sifətlər və məsdər tərkibləri xüsusi konstruksiyaların əmələ gəlməsində mühüm rol oynayır və həmin konstruksiyalar məsdər və feili sifət tərkibləri adlanır. Qrammatikaya dair bir çox kitablarda feili sifətin 4, bəzi mənbələrdə isə 6 tərkibi olduğu qeyd olunur. Məsdər tərkibləri isə sayca üçdür. Dildə əsasən aşağıda adları çəkilən tərkiblər işləklik dairəsinə görə üstünlük təşkil edir: Tamamlıq, mübtə-

da və "for" sözlü məsdər tərkibləri; tamamlıq, mübtədə, müstəqil nominativ və sözlü müstəqil nominativ feili sifət tərkibləri.

İngilis dilində yuxarıda adları qeyd olunan feili tərkiblər sadə cümlə olub mürəkkəb sintaktik funksiya yerinə yetirirlər. Lakin onlar arasındakı əsas diskriminasiya özünü onda göstərir ki, feili sifət tərkibi baş verən hərəkətin prosesini, məsdər tərkibi isə icra olunan hərəkətin fakt olduğunu bildirir.

İngilis dilində feili sifət tərkiblərinin iki növü var: sadə və sərbəst. Onlar arasında əsas fərq ondan ibarətdir ki, sadə feili sifət tərkibi cümlədəki mübtədəyə, sərbəst feili sifət tərkibi isə xüsusi mübtədə və xəbər funksiyasını yerinə yetirən indiki və keçmiş zaman feili sifətlərinə aid olur və bu feili tərkibdə işlənən keçmiş zaman feili sifəti (Part.II) proses deyil, nəticə bildirir.

Məsələn, /A man having two sons usually wants one of them to be a sportsmen//.

/İki oğlu olan adam istəyir ki, onlardan biri idmançı olsun //.

/She lit her candle and came up softly to the sleeping boy//.

/O, şamı yandırdı və yavaş-yavaş yatan uşağın yanına gəldi//. (Sadə feili sifət tərkibi)

/The discussion having been finished, they approved the decision//.

/Müzakirə başa çatandan sonra onlar qərar qəbul etdilər//. və ya

/Müzakirə başa çatdı, onlar qərar qəbul etdilər// (Sərbəst feili sifət tərkibi). Bu feili sifət "Müstəqil Nominativ feili sifət tərkibi" də adlandırılır.

"Sərbəst feili sifət tərkibi müasir ingilis dilində az işlənir. Bu tərkibə texniki, elmi və bədii ədəbiyyat nümunələrində rast gəlmək olur" [5].

Feili tərkiblərdə məsdərin və feili sifətin əvəzliliklə əlaqəsini atributiv əlaqə hesab etmək olmaz, belə ki, əvəzlilik əşyanın adı deyil, onun işarəedicisi və ya markeridir. Bu feili tərkiblərinin ifadə etdiyi zaman nisbi xarakter

daşıyır və onların təşkil etdiyi zaman cümlədəki təsriflənən feillə ya eyni zaman kəsiyində, ya da ondan əvvəl baş verən hərəkəti bildirir. Sonu *-ing* şəkilçisi ilə bitən feili sifət üçün əsasən indiki zaman semantikasını xarakterizə edir. Məhz ona görə də *-ing*-lə bitən feili sifətlərə ənənəvi olaraq indiki zaman feili sifəti deyilir. Bu feili sifət heç vaxt keçmiş və gələcək zamanı bildirmir. Məsərdə isə indiki zaman göstəricisi feilin - *to* hissəciyi ilə işlənməsi təşkil edir.

Məsələn, /A bustling exhibition and additional social events will provide further opportunities for dozens of sports commissions, regions and cities from across the Americas to forge closer relationships and explore opportunities with the international sports movement//.

Səs -küylü bir sərgi və əlavə sosial tədbirlər, Amerikanın hər yerindən onlarla idman komissiyası, bölgə və şəhər üçün beynəlxalq idman hərəkəti ilə daha sıx əlaqələr qurmaq və imkanları araşdırmaq üçün əlavə imkanlar təmin edəcək [7].

Feili sifət tərkibləri içərisində mürəkkəb tamamlıq funksiyasını icra edən tamamlıq feili sifət tərkibi xüsusi yer tutur. Bu tərkib hissiqavrayış, əqli fəaliyyət bildirən feillərlə işlənir. Bu tərkibin özəl xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, o, kausativ feillərlə işlənərək, passiv kausativlik əmələ gətirir. Kausativliyin əmələ gəlməsində kausativ feillərin rolu danılmazdır. Bu feillər həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində tez-tez işlənir. Həmin feillər subyekt və obyekt arasında əlaqə yaradır, digər tərəfdən isə həmin feillər obyektə təsir edərək onun keyfiyyətini, formasını dəyişə bilər. Məsələn, ağlamaq - kimisə ağlamağa məcbur etmək, cry - make somebody cry və ya make somebody cried.

Kausativlik elə məhfumdur ki, burada iki obyekt iştirak edir: mən və mənim üzərində hər hansı işi icra edən başqası. Hərəkətin icrası məcburiyyət, xahiş, icazə, təhrik, məsləhət, qadağan və s. kimi mənalara ifadə edilə bilər. Qeyd etmək istərdik ki, idman terminologiyasında kausativlərdən tez-tez istifadə olunur. Məsələn, Cry (qışqırmaq) - make cry (qışqırtmaq) ifadəsi situasiya daxilində işlənərək tamamlıq məsdər tərkibi olub, mürəkkəb tamamlıq funksiyasını yerinə yetirir. Make

(məcbur etmək) mübtəda məsdər tərkibi ilə işlənərək, mürəkkəb mübtəda funksiyasını icra edir, lakin bu zaman *to make* feili məchul növdə işlənir.

Məsələn, /The footballer made his trainer cry//. - /Futbolçu məşqçini qışqırmağa/ağlamağa məcbur etdi. /The trainer was made to cry//. - /Məşqçi qışqırmağa/ağlamağa məcbur edildi//. və ya

/But perhaps your idea of enjoyment from this work is to make yourself wretched. There are lots of people like that, of course//. - /Əlbəttə bu işdən zövq almaq fikriniz özünüzdə bədbəxt etməkdir. Şübhəsiz belə insanlar çoxdur //

İngilis dilinin qrammatikasında kausativlik ayrıca qrammatik kateqoriya kimi qəbul edilmir və o, demək olar ki, tamamlıq məsdər və tamamlıq feili sifət tərkibləri daxilində öyrənilir. Dilçilikdə belə bir fikir də mövcuddur ki, təsirli feillərin çoxu kausativlik bildirir.

İngilis dilində "ikili, üçlü kausativlik" (double, triple) deyilən kausativlik də mövcuddur. Bu tip cümlələrdə kausativlik bildirən feil iki dəfədən çox işləyə bilər. Məsələn, /Mom made Dad make my brother make his friends leave the house// [6]. - /Anam atamı məcbur etdi ki, o da qardaşımı məcbur etsin ki, dostları evi tərk etsin//.

Çağdaş ingilis dilində *to make* feili həm əsas, həm də kausativ feil kimi işlənir. Dilçilikdə artıq belə fikir formalaşmış ki, kausativlik əlaqəsinin formalaşmasında *to make* - məcbur etmək seması əhəmiyyətli rol oynayır. *To get* və *to have* feilləri də sinonim kimi çıxış edir və onların işləndiyi mətn parçalarının təhlili göstərir ki, onların hər ikisinin özlərinə xas semantik mənası var. Belə ki, *to have* mənsubluq mənası ilə yanaşı, həm də statik vəziyyət də bildirir, *to get* feili isə müəyyən çətinliyi təşəbbüs vasitəsilə aradan qaldırmaq mənasını ehtiva edir.

Məsələn, /Florida Sports Foundation, Greater Fort Lauderdale and Panam Sports have the Gold Partners signed the agreement//. - /Florida İdman Vəqfi, Greater Fort Lauderdale və Panam Sports, Gold Partners-ə müqavilə imzaladı// [7].

Məqalədə kausativlik əmələ gətirən feili sifət tərkibi üzərində duracaq və onun təhlilini

aparmağa çalışacağıq. Universal məntiqi kateqoriya kimi kauzativlik dilçilikdə ən aktual mövzulardan hesab olunur. İngilis dilində kauzativlik tamamlıq feili sifət tərkibində *to have, to get, to keep, to leave, to start, to set* feilləri ilə işlənir və onlar Azərbaycan dilində feilin icbar növünə uyğun gəlir. Bu tip konstruksiyalarda iş görən məlum olmur, hərəkət başqası tərəfindən icra olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilində kauzativlik həmişə *to make, to get, to have* feilləri ilə işlənir. Kauzativliyi əmələ gətirmək üçün *to keep, to leave, to start* və *to set* feillərindən də istifadə olunur və bu feillər üçün də *to make somebody to do something* (kimisə nə işə etməyə məcbur və ya təhrik etmək) modeli özünü doğruldur. Bu feillərin əksəriyyəti tamamlıq məsdər tərkibi əmələ gətirir.

Məsələn, məşhur idmançı Tim Tebounun idmanda uğur haqqında dediklərinə diqqət edək. "We play a sport. It's a game. At the end of the day, that's all it is, is a game. It doesn't make you to be any better or any worse than anybody else. So by winning a game, you're no better. By losing a game, you're no worse. I think by *keeping* that mentality, it really *keeps* things in perspective for me to treat everybody the same" [8].

Nümunədən görüldüyü kimi idmançı öz nitqində üç dəfə kauzativ feillərdən istifadə etmişdir.

Digər cümləyə müraciət edək: Azərbaycan dilində /İdman federasiyası futbolçuları yarışda iştirak etməyə məcbur etdi//. - /Sport federation made the footballers take part at the competition// cümləsini müxtəlif variantlarda demək mümkündür .

/Sport federation *have/had* the footballers take part at the competition// (1)

/Sport federation *got* the footballers take part at the competition// (2)

/Sport federation *let* the footballers take part at the competition// (3)

/Sport federation *keep/kept* the footballers take part at the competition// (4)

To keep və *to set* feilləri kauzativlik bildirir, lakin onlar cümlədə və ya mətn daxilində yuxarıda qeyd etdiyimiz feillərə nisbətən daha az işlənir.

Məsələn, /Don't *keep* him waiting you. He is in a hurry//.- /Onu çox gözlətmə. O tələsir//. /My mother's words *set* me thinking a little//. - /Anamın sözləri məni bir qədər düşündürdü//. /He can *start* /*set* the engine going//. - /O mühərriki işə saldıra bildi//.

Belə konstruksiyaların sual və inkar formaları "to do" köməkçi feili vasitəsilə əmələ gəlir. Məsələn, /Did you *have* your scores calculated//?

Bu tip tərkiblərə başqa sözlə "kauzativ tərkiblər" də deyilir [1, s.44].

Bu konstruksiyalarda *to want, to like* kimi feillər də yer alır.

Məsələn, /Nobody *wants* the people talking back//. - /Heç kəs insanların onların dalınca danışmasını istəməz//.

/Young mothers don't *like* their children leaving alone at home//. - /Gənc analar övladlarının evdə tək qalmasını istəməzlər//.

Prof. O.Musayevin rəhbərliyi altında tərtib olunan lüğətdə kauzativlik bir neçə mənada verilir: 1. kauzativ, icbar növ, 2. səbəbiyyət, 3) səbəb, kauzativ [3, s.225]. Biz səbəb bildirən feillərlə əmələ gələn tamamlıq feili sifət tərkibini Azərbaycan dilində icbar növə bərabər olan "passiv kauzativ" termini ilə adlandıracağıq.

Kauzativ konstruksiyalarda mübtədə nəzərdə tutulan hərəkətin icraçısı kimi deyil, onun təşəbbüskarı kimi çıxış edir. Digər tərəfdən kauzativlik təhrik nəticəsində baş verən səbəbi də bildirir.

Kauzativ feillər obyektə subyekt arasında əlaqə, bağlılıq yaradır, digər tərəfdənsə, təsir etdiyi predmetin keyfiyyətini, formasını dəyişir.

"İngilis dilində feillərin sistemli lüğəti"ndə feillər leksik-semantik mənalarına görə dörd qrupa bölünmüş və bu qruplaşmada təxminən 1080 kauzativ feil yer almışdır [4, s.96]. İngilis dilində həmin feillər arasında ən çox işlənənləri *to get, to have, to let, to set* - dir.

Tamamlıq feili sifət tərkiblərində *to have* və *to get* kauzativ feil kimi geniş işləklik dairəsinə malikdir və onlar situasiya daxilində sinonim kimi çıxış edirlər. "To have" feili statik vəziyyəti, "to get" isə hərəkətin icrasının təşəbbüs vasitəsilə reallaşmasını bildirir [2, s.371].

Tədqiqatlar göstərir ki, "get" kauzativ feili çox nadir hallarda indiki zaman feili sifəti ilə işlənir. Məsələn, /The doctors are going to try to get the swimmer's legs working//. - /Həkimlər üzgüçünün ayaqlarının işləməsi üçün cəhd göstərilər//.

Keçmiş zaman feili sifəti isə "to get" feili ilə daha çox işlənir. Məsələn, /Get your work finished before dinner//. - /Nahardan əvvəl işini qurtar//.

"Get" feili tək-cə tamamlıq feili sifəti ilə deyil, eyni zamanda tamamlıq məsdər tərkibi ilə /də işlənir. /Get the things packed//. - /Əşyaları qablaşdır//.

Göründüyü kimi, birinci cümlədə "get/got" feilindən sonra məsdər mürəkkəb tamamlıq funksiyasında iştirak edir və burada "get" kauzatoru çətinliyin aradan qaldırılması mənasını verir. II cümlədə get kauzatorundan sonra tamamlıq feili sifət tərkibinin işlədilməsi fokuslanmış obyektin yeni vəziyyət almasını göstərir. III nümunədə "get" feili imperativlik bildirməklə yanaşı, eyni zamanda hərəkətin icrasının qeyri-müəyyən olduğunu göstərir. "to have" feili vasitəsiz tamamlığın təyini kimi keçmiş zaman feili sifətinə yaxınlaşaraq qrammatik zaman forması əmələ gətirir. Müasir ingilis dilində "get" kauzativ feili "have" ilə müqayisədə daha çox işlənir.

Beləliklə, kauzativ feillər tək-cə keçmiş zaman feili sifəti ilə deyil, tamamlıq məsdər tərkibi ilə də işlənir. Tamamlıq feili sifət tərkibində kauzativlik leksik yolla əmələ gəlir və S+P+O sxemi özünü doğruldur. Kauzator müəyyən təsir nəticəsində obyektin vəziyyətini

dəyişməyə müvəffəq olur. İngilis dilində kauzativlik əsasən sintaktik səviyyədə reallaşır. Kauzativliyin əsasını kauzativ situasiya təşkil edir və bu situasiyanın əsas iştirakçıları kauzator və kauzat hesab olunur. Məhz onların qarşılıqlı iştirakı nəticəsində kauzativlik yaranır.

ƏDƏBİYYAT

1. **Гуськова Т.И., Зиборова Г.М.** *Трудности перевода общественно-политического текста с английского языка на русский.* Т.И.Гуськова, Г.М.Зиборова. Москва РОСС ПЭН, 2000.
2. **Chatti S.** *Categorization of Causation: Directness or Animacy?* International Journal Of Linguistics. 2012, vol. 4, No 3, pp. 363-374.
3. *English-Azerbaijani Dictionary.* Editor-in-chief. O.İ.Turksever (Musayev). Printing House "Qismat", Baki. 2003. 1974 p.
4. *The systematic dictionary of English verbs.* Book I, Baku "Elm" publishing house.1978, 178 p.
5. <http://www.nauteh-journal.ru>.Кокорина Е.А. Нефинитные формы глагола.pdf
6. <https://en.wikipedia.org/wiki/Causative>
7. <https://www.sportaccord.sport/rsa-2021/fort-lauderdale-ready-to-welcome-sporting-world-to-inaugural-regional-sportaccord-pan-america>
8. <https://ftw.usatoday.com/2016/02/best-sports-quotes-about-winning>.

КАУЗАТИВНОСТЬ В СПОРТИВНЫХ ТЕКСТАХ

А.К. Абдуллаева

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта
arzu.abdullayeva@sport.edu.az

Аннотация. В английском языке каузативы используются в объективных причастных и инфинитивных конструкциях, которые соответствуют обязательному типу глагола в азербайджанском языке. Исполнитель действия неизвестен в этом типе

конструкции, действие выполняется кем-то другим. В причинных конструкциях субъект выступает не как исполнитель действия, а как его инициатор. С другой стороны, причинность также указывает на причину стимула.

Причинные глаголы одновременно выполняют две функции, поскольку они создают связь между объектом и субъектом, с другой стороны, они изменяют качество и форму затронутого объекта. В

статье исследуется каузативность с использованием спортивной лексики.

Ключевые слова: *каузативность, причастие, сложное дополнение, глагольный оборот, инфинитивный оборот.*

CAUSATIVITY IN SPORTS TEXTS

A.Q. Abdullayeva

Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport
arzu.abdullayeva@sport.edu.az

Annotation. In English causatives are used in the objective participial and infinitive constructions which correspond to the obligatory type of the verb in the Azerbaijani language. The doer of the action is unknown in this type of construction, the action is performed by someone else. In causative constructions the subject doesn't act as the performer of the action, but acts as its initiator. On the other hand, the causativity also indicates the cause of the stimulus.

Causative verbs perform two functions at the same time, as they create a connection between the object and the subject, on the other hand, they change the quality and form of the object affected. Using sports lexics causativity is investigated in the article.

Keywords: *causativity, participle, complex object, the verbal construction, infinitive construction.*